

महालेखापरीक्षकको चवन्नाै वार्षिक प्रतिवेदनसँग सम्बन्धित कार्यमूलक तथा विशेष लेखापरीक्षण प्रतिवेदन-२०७३

१. **पृष्ठभूमि** – सार्वजनिक स्रोत साधनको परिचालन तथा उपयोगमा मितव्ययिता, कार्यदक्षता र प्रभावकारिताको पक्षबाट मूल्याङ्कन गर्नको लागि कार्यमूलक लेखापरीक्षणको शुरुवात भएको हो । नेपालमा २०२९।३० देखि कार्यमूलक लेखापरीक्षणको शुरुवात गरिए तापनि संवैधानिक व्यवस्था २०३७ सालदेखि भएको थियो । कार्यमूलक लेखापरीक्षण मार्गदर्शन, अन्तर्राष्ट्रिय असल अभ्यास तथा प्रचलन अनुसार कार्यमूलक लेखापरीक्षण गर्दै आएकोमा २०६७ साल देखि सूचना प्रविधि लेखापरीक्षण र २०६८ सालदेखि वातावरणीय लेखापरीक्षण पनि गर्दै आएको छ ।
- १.१. **कार्यमूलक लेखापरीक्षण** – कार्यमूलक लेखापरीक्षणमा स्रोत साधनको व्यवस्थापन तथा उपयोगमा मितव्ययिता, कार्यदक्षता र प्रभावकारिता पक्षको मूल्याङ्कन गर्ने सन्दर्भमा सबै वा कुनै दुई वा एक पक्षको मूल्याङ्कन गरी सोबाट प्राप्त नतिजाको आधारमा सुझाउ सहितको प्रतिवेदन तयार गरिन्छ । "मितव्ययिता" अन्तर्गत न्यूनतम लागत र समयमा निर्धारित गुणस्तरको वस्तु वा सेवा प्राप्त भए नभएको, "कार्यदक्षता" अन्तर्गत निश्चित स्रोत साधनको उपयोगबाट अधिकतम उपलब्धि हासिल भए नभएको र "प्रभावकारिता" अन्तर्गत निर्धारित उद्देश्य हासिल भए नभएको वा सम्पन्न क्रियाकलापबाट अपेक्षित उपलब्धि वा प्रभाव हासिल भए नभएको सुनिश्चित गर्नु कार्यमूलक लेखापरीक्षणको मूल्याङ्कनको विषय हो ।
- स्रोत, साधन र क्षमता अनुसार हरेक वर्ष छनौट गरिएका विषयमा कार्यमूलक लेखापरीक्षण गर्ने सन्दर्भमा यो वर्ष ६ आयोजना/विषयको लेखापरीक्षण सम्पन्न गरिएको छ । तीमध्ये भूकम्प अति प्रभावित जिल्ला पुनस्थापना र पुननिर्माण कार्यक्रमको कार्यमूलक लेखापरीक्षणका लागि आवश्यक सूचना तथा विवरण संकलनका लागि नागरिक समाजलाई समेत संलग्न गरिएको छ । लेखापरीक्षणको क्रममा सरोकारवालासँग छलफल, अभिलेख परीक्षण, स्थलगत अवलोकन, सेवाग्राहीसँग अन्तरवार्ता, प्रश्नावली लगायतका प्रक्रिया अवलम्बन गरी मूल्याङ्कन तथा विश्लेषण गरिएको थियो ।
- १.२. **सूचना प्रविधि लेखापरीक्षण** – यो वर्ष स्थानीय निकाय वित्तिय आयोगको स्थानीय निकाय अनुदान वितरण आधार, यातायात व्यवस्था कार्यालय, बाग्मतीको सवारी चालक अनुमतिपत्र एवं सवारी साधन दर्ता सम्बन्धी सफ्टवेयर, मालपोत कार्यालय, कलंकीको भू सूचना अभिलेख प्रणाली सम्बन्धी सफ्टवेयरको सूचना प्रविधि लेखापरीक्षण गरी ती सफ्टवेयरहरूको उपयोग सम्बन्धमा लेखापरीक्षण प्रतिवेदन जारी गरिएको छ ।
- १.३. **वातावरणीय लेखापरीक्षण** – प्राकृतिक स्रोत साधनको उत्खनन् सम्बन्धमा जिल्ला विकास समिति धादिङ, मकवानपुर, ललितपुर र चितवनलाई छनौट गरी ती जिल्ला विकास समितिहरूको प्रश्नावलीको माध्यमबाट सूचना र तथ्याङ्कको सङ्कलन तथा विश्लेषण गरी वातावरणीय लेखापरीक्षण प्रतिवेदन तयार गरिएको छ ।
- १.४. **विशेष लेखापरीक्षण** – प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषदको कार्यालयको मन्त्रिपरिषदको नीतिगत निर्णय कार्यान्वयन अवस्था, व्यवस्थापिका संसदका संसदीय समितिहरूको निर्णय कार्यान्वयन अवस्था र राष्ट्रिय योजना आयोगको योजना तर्जुमा प्रक्रिया र अनुगमन व्यवस्था सम्बन्धी विषयमा विशेष लेखापरीक्षण गरी लेखापरीक्षण प्रतिवेदन जारी गरिएको छ ।
२. **कानुनी व्यवस्था** – नेपालको संविधान अनुसार महालेखापरीक्षकबाट संवैधानिक निकाय वा सोको कार्यालय, सबै सरकारी कार्यालय र कानूनद्वारा तोकिएका अन्य संस्थाको लेखा कानून बमोजिम नियमितता, मितव्ययिता, कार्यदक्षता, प्रभावकारिता र औचित्य समेतको विचार गरी लेखापरीक्षण गर्नुपर्ने व्यवस्था रहेको छ । लेखापरीक्षण गर्ने तरिका, क्षेत्र, अवधि निर्धारण गर्ने र परीक्षण गर्ने कुराको सम्बन्धमा लेखापरीक्षण ऐन, २०४८ ले स्पष्ट गरेको छ । लेखापरीक्षण गर्दा कार्यमूलक लेखापरीक्षण निर्देशिका, २०६९, सरकारी लेखापरीक्षण नीति मापदण्ड, २०६३ लगायतका अन्य क्षेत्रगत निर्देशिका, मार्गदर्शन र आचारसंहिता समेतका आधारमा लेखापरीक्षण योजना, कार्यान्वयन र प्रतिवेदन तयार गर्ने व्यवस्थाको अवलम्बन भएको छ ।

३. **विषय छनौट** – कार्यमूलक लेखापरीक्षण गर्न विषय छनौट गर्दा सरकारको लगानी, प्राथमिकता, क्षेत्र, विषयको गाम्भीर्यता, बजेटको आकार, सार्वजनिक सरोकार वा जनचासोको विषय, सञ्चार माध्यममा आएका विषय, नेपाल सरकार र विकास साभेदारबीच भएका सम्झौता, विकास साभेदारले देखाएको चासोलाई महत्व दिई कार्यमूलक लेखापरीक्षणका लागि कार्यालयलाई उपलब्ध स्रोत साधन समेतलाई दृष्टिगत गरी प्राथमिकताका आधारमा विषय छनौट गरिएको थियो ।

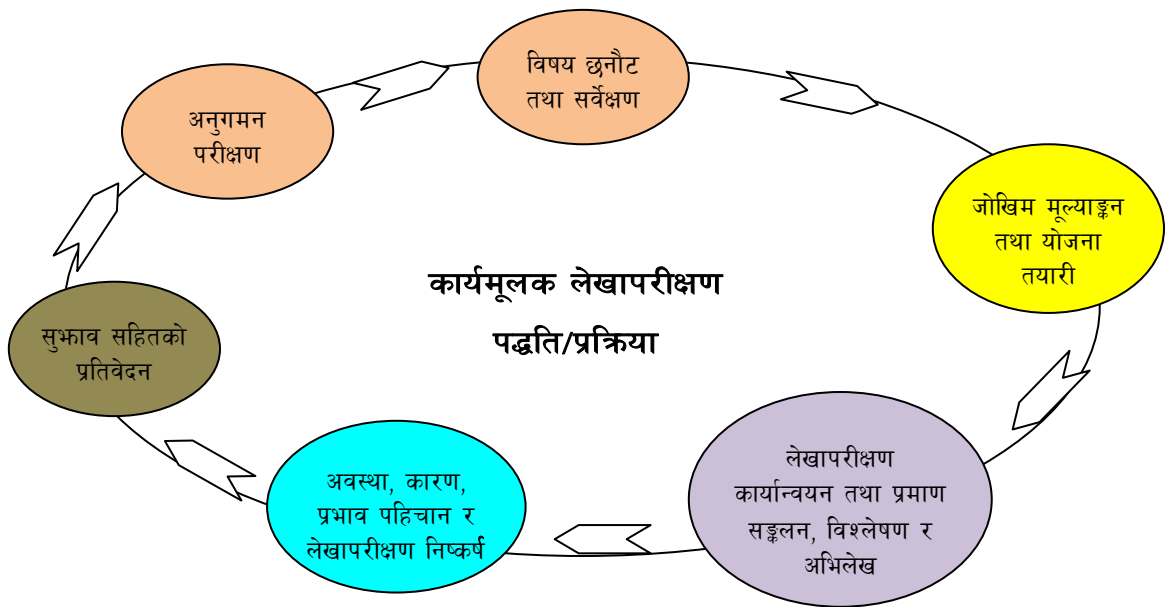
४. **लेखापरीक्षणको उद्देश्य** – आयोजना/विषयको लेखापरीक्षणबाट ती आयोजना वा कार्यालयले सम्पादन एवं सञ्चालन गरेका विकास निर्माण कार्यक्रम एवं सार्वजनिक सेवा प्रवाह लगायतका विषयमा मितव्ययिता, कार्यदक्षताको कमि रहेको क्षेत्र पहिल्याउदै सुधारको लागि सुभाव प्रस्तुत गरी सरकारी निकायहरूको दक्षता अभिवृद्धि एवं सार्वजनिक जवाफदेहिता प्रवर्द्धनमा सहयोग पुऱ्याउनु कार्यमूलक लेखापरीक्षणको प्रमुख उद्देश्य रहेको थियो ।

५. **लेखापरीक्षणको क्षेत्र** – यस वर्षको लेखापरीक्षणमा मुख्य रूपले आधारभूत सेवा र पूर्वाधार विकाससँग सम्बन्धित प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रपरिषदको कार्यालय, गृह, भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात, भूमिसुधार तथा व्यवस्था, संघीय मामिला तथा स्थानीय विकास, स्वास्थ्य मन्त्रालयका आयोजना, कार्यक्रम, निकाय तथा विषयवस्तुहरूलाई लेखापरीक्षण कार्यक्षेत्रमा समेटिएको छ । लेखापरीक्षण गरिएका आयोजना, कार्यक्रम, निकाय वा विषय आदिसँग सम्बन्धित क्रियाकलापहरूको गहनता, कार्य प्रकृति, जोखिम र सार्वजनिक जवाफदेहितामा लेखापरीक्षणबाट योगदान पुऱ्याउन सकिने सम्भावनालाई दृष्टिगत गरी प्रमुख रूपमा निम्न गतिविधिहरूलाई परीक्षणको क्षेत्रमा समेटिएको छ:

<ul style="list-style-type: none"> ● उद्देश्य तथा लक्ष्य प्राप्तिको स्थिति ● नीति कार्यान्वयन स्थिति ● कानून, कार्यविधि र निर्देशिकाको पालना ● भौतिक पूर्वाधारको पर्याप्तता एवं उपयोग ● सूचना प्रणाली र अभिलेख व्यवस्था ● जनशक्ति व्यवस्थापन ● कार्यक्रम सञ्चालनमा दोहोरोपना 	<ul style="list-style-type: none"> ● कार्यक्रम कार्यान्वयनको स्थिति ● अनुगमन लेखापरीक्षण ● वित्तीय स्रोत परिचालन ● खरिद कार्यमा मितव्ययिता एवं समयवद्धता ● सेवा प्रवाहको प्रभावकारिता ● अनुगमन एवं मूल्याङ्कन व्यवस्था
---	--

कार्यमूलक लेखापरीक्षणमा मुख्यतः उपलब्ध भएसम्म ३ वर्षको तथ्याङ्कलाई उपयोग गरिएको छ ।

६. **लेखापरीक्षण पद्धति** – कार्यमूलक लेखापरीक्षणमा मुख्यतः नतिजामूलक वा प्रक्रियामूलक वा समस्यामूलक पद्धतिको अवलम्बन गरिएको छ । तथ्याङ्क सङ्कलन गर्ने सन्दर्भमा प्राथमिक र द्वितीय स्रोत दुवै उपयोग गरिएको छ । विषयगत लेखापरीक्षणको उद्देश्य र क्षेत्र समेतलाई विचार गरी मूल्याङ्कनका लागि आवश्यक सूचना, प्रकाशित विभिन्न प्रतिवेदन, विवरण आदिको माध्यमबाट जानकारी तथा तथ्याङ्क सङ्कलन गरी विश्लेषण गरिएको छ । उपर्युक्त अनुसार प्राप्त सूचना, तथ्याङ्क, जानकारी र छलफलको आधारमा जोखिमको मूल्याङ्कन गर्ने र सोबाट तात्त्विक महत्वका विषयहरू पहिचान गरी त्यसको परीक्षण गर्न प्रश्नावली, सोधपुछ, सरोकारवालासँग छलफल, अन्तरवार्ता, विशेषज्ञको राय/परामर्श समेतको आधारमा निकायको प्रमुख कार्य सम्पादन सूचकहरूको सेरोफेरोमा कार्यसम्पादनमा देखिएका समस्या तथा चुनौतिको विश्लेषण एवं मूल्याङ्कन गरी सोही आधारमा सुधारको क्षेत्रहरू पहिल्याउन मूल्याङ्कन गरिएका विषयमा सुधार ल्याउन गर्नुपर्ने कामका सम्बन्धमा सुभाव प्रस्तुत गरिएको छ । कार्यमूलक लेखापरीक्षण प्रक्रियालाई देहायको चित्रमा दर्शाइएको छ:

लेखापरीक्षण कार्यलाई सहभागितामूलक बनाउन सम्बद्ध पक्षसँगको प्रवेश बैठक, पदाधिकारीहरूसँग मस्यौदा लेखापरीक्षण प्रतिवेदन उपर छलफल र प्राप्त सुझावसहितका व्यहोरा सम्प्रेषण गरी प्राप्त जवाफ बमोजिम प्रतिवेदन परिमार्जनसमेत गर्ने पद्धति अवलम्बन गरिएको छ । कार्यमूलक लेखापरीक्षणबाट देखिएका व्यहोरा तथा स्थितिको यथार्थता भल्काउन र स्पष्टताको लागि सम्भव भएसम्म तालिका र फोटोको माध्यमबाट चित्रण गर्ने प्रयास गरिएको छ ।

७. **लेखापरीक्षणको सीमा** – पर्याप्त सक्षम र उपयोगी तथ्याङ्क तथा सूचनाहरू लेखापरीक्षण अवधिसम्म प्राप्त नहुने, प्रश्नावलीहरूमा तथ्यपरक ढङ्गले पूर्णरूपमा सूचना प्राप्त नहुने, सेवाग्राहीसँग अन्तर्वाताको क्रममा अन्तर्वाता दिनेको ज्ञानस्तर एवं अनुभवले सङ्कलित सूचनालाई असर पुऱ्याउने, कतिपय विषयहरूको लागि समय पर्याप्त नभएको अवस्था रह्यो । यसका साथै स्रोत र साधनको अपर्याप्तता समेत लेखापरीक्षणको सीमितता रहेको छ ।
८. **लेखापरीक्षणको प्रक्रिया** – कार्यमूलक लेखापरीक्षण गर्न छनौट गरिएका विषयसँग सम्बन्धित ६ कार्यक्रम/आयोजनाको लेखापरीक्षण प्रकृया अन्तर्गत प्रवेश बैठक, प्रश्नावली, अन्तरवाताबाट सूचना एवं विवरण संकलन गरी अध्ययन विश्लेषण, मस्यौदा प्रतिवेदन तयार, बहिर्गमन बैठक, प्रारम्भिक प्रतिवेदन जारी र प्रारम्भिक प्रतिवेदन उपर प्राप्त प्रतिक्रिया समेतलाई आधार लिई अन्तिम प्रतिवेदन जारी गर्ने कार्य गरिएको छ । सूचना प्रविधि लेखापरीक्षणको सिलसिलामा सफ्टवेयरको उपयोगको स्थिति, आगत एवं निर्गत प्रकृया, आन्तरिक नियन्त्रण व्यवस्था समेतको मूल्याङ्कन गरिएको छ । कार्यमूलक लेखापरीक्षण सम्पन्न गर्न निम्नानुसारको प्रक्रिया अवलम्बन गर्ने गरिएको थियो:
  - ८.१. **सर्भेक्षण तथा समीक्षा प्रतिवेदन**—छनौट भएका विषयको लेखापरीक्षण योजना तयारीका लागि सम्बन्धित निकायको तथा केन्द्रीय निकायबाट सूचना, जानकारी, विवरण सङ्कलन गरी सर्भेक्षण तथा समीक्षा प्रतिवेदन तयार गरिएको थियो ।
  - ८.२. **जोखिम विश्लेषण तथा योजना तयारी** – कार्यमूलक लेखापरीक्षणका क्षेत्र पहिचान भएपछि जोखिममा आधारित दृष्टिकोण(Risk Based Approach) अवलम्बन गरी लेखापरीक्षणको उद्देश्य निर्धारण गरी लेखापरीक्षणलाई व्यवस्थित रूपमा कार्यान्वयन गर्ने प्रक्रिया र तरिका समेत पहिचान गरी कार्यमूलक लेखापरीक्षण योजना बनाईएको थियो । योजनामा मितव्ययी, दक्ष एवं प्रभावकारी ढङ्गले समयमै उच्च गुणस्तरको लेखापरीक्षण सम्पन्न गर्न सकिने गरी निर्धारण गरिएको लेखापरीक्षणको क्षेत्र, समय, उद्देश्य र आधार अनुसार लेखापरीक्षण सम्पन्न गरिएको थियो ।
  - ८.३. **कार्यान्वयन** – लेखापरीक्षण कार्यान्वयनको सन्दर्भमा सम्बद्ध पक्षसँगको प्रवेश बैठकबाट कार्य शुरु गरी सेस्ता परीक्षण, प्रश्नावली विश्लेषण, अन्तरवाता, स्थलगत अवलोकन, भौतिक परीक्षण, सेवाग्राहीसम्मको सेवा

प्रवाहको स्थिति मूल्याङ्कन आदि माध्यमहरू अपनाईएको थियो । यस सन्दर्भमा निकायको संगठन संरचना तथा कार्य प्रक्रिया सम्बन्धी विवरण लिई अन्तर्निहित जोखिम पहिचान, नियन्त्रण वातावरण कार्यविधिको जानकारी हासिल, नियन्त्रण जोखिम पहिचान र विस्तृत लेखापरीक्षण कार्यक्रमका आधारमा लेखापरीक्षण कार्यान्वयन गरिएको थियो । लेखापरीक्षणलाई यथार्थपरक, सान्दर्भिक, विश्वसनीय र परिष्कृत गर्न लेखापरीक्षणबाट देखिएका सवल तथा दुर्बल पक्षहरू र अवसर तथा चुनौतिहरूको विश्लेषण एवं मूल्याङ्कन गरी मस्यौदा प्रतिवेदन तयार गरी सम्भव भएसम्म लेखापरीक्षण गरिएका निकायका पदाधिकारीसंग उक्त प्रतिवेदन उपर छलफल गर्ने पद्धति अवलम्बन गरिएको थियो ।

- ८.४. **प्रतिवेदन** – निकायको श्रेस्ता परीक्षण, प्रश्नावली एवं अन्तरवार्ता, विश्लेषण, सेवाग्राहीसम्म सेवा प्रवाहको स्थिति, स्थलगत अवलोकन, आदिको आधारमा कार्यमूलक लेखापरीक्षणको प्रारम्भिक प्रतिवेदन तयार गरिएको छ । प्रतिवेदनमा लेखापरीक्षण आधार(Criteria), अवस्था(Condition), कारण(Cause), प्रभाव (Consequence) र देखिएका कमी कमजोरीमा आगामी दिनमा सुधारका लागि व्यावहारिक सुझाउ(Corrective Action) उल्लेख गरिएको छ । लेखापरीक्षणको प्रारम्भिक प्रतिवेदनउपर प्रतिक्रिया प्राप्त भएपछि प्रतिवेदन परिमार्जन समेत गर्ने र निर्धारित समयमा प्रतिक्रिया प्राप्त नभएमा सुझाउ सहितको अन्तिम प्रतिवेदन तयार गरिएको छ । कार्यमूलक लेखापरीक्षण प्रतिवेदन सन्तुलित रूपमा सकारात्मक पक्ष र सुधार गर्नुपर्ने क्षेत्र उल्लेख गरी जारी गरिएको छ ।
- ८.५. **गुणस्तर नियन्त्रण र आश्वस्तता**—कार्यमूलक लेखापरीक्षणमा गुणस्तर कायम गर्न कार्यमूलक लेखापरीक्षण मार्गदर्शन बमोजिम लेखापरीक्षणका औजारहरूको प्रयोग गरी प्रारम्भिक प्रतिवेदनको पुनरावलोकन भएपछि सम्बन्धित निकायमा पठाईएको छ । प्रतिवेदन जारी भएपछि लेखापरीक्षण गुणस्तर आश्वस्तता निर्देशिका बमोजिम लेखापरीक्षण गुणस्तर आश्वस्तता मूल्याङ्कन गरिएको छ ।
९. **संगठन संरचना एवं जनशक्ति** – कार्यमूलक लेखापरीक्षण महानिर्देशनालय अन्तर्गत कार्यमूलक निर्देशनालय सूचना प्रविधि लेखापरीक्षण निर्देशनालय रहेका छन् । यो वर्ष कार्यमूलक लेखापरीक्षण सम्पन्न गरिएका ६ आयोजना/कार्यक्रम मध्ये ३ विषयको लेखापरीक्षण सम्पन्न गर्न डि.एफ.आई.डिको प्राविधिक सहयोग प्राप्त भएको छ । कार्यमूलक लेखापरीक्षण निर्देशनालयमा निर्देशक ५, लेखापरीक्षण अधिकारी ५ तथा सहायक कर्मचारी १ समेत ११ जनशक्ति रहेको छ । सूचना प्रविधि लेखापरीक्षण निर्देशनालयमा निर्देशक १ र लेखापरीक्षण अधिकारी १ जना रहेको छ ।
१०. **निष्कर्ष** – कार्यमूलक लेखापरीक्षणले स्रोत साधनको उपयोग तथा उद्देश्य प्राप्तमा केन्द्रित रही पारदर्शिता र जवाफदेहिता अभिवृद्धि गर्न सघाउ पुऱ्याउने भएकोले प्रत्येक वर्ष कार्यमूलक लेखापरीक्षण सम्पन्न गरिएका विषयमा देखिएका सकारात्मक एवं सुधार गर्नुपर्ने क्षेत्रमा सुझाव सहितको प्रतिवेदन दिने व्यवस्था अवलम्बन हुँदै आएको छ । लेखापरीक्षणका नवीन अवधारणालाई अवलम्बन गर्दै सूचना प्रविधि र वातावरणीय लेखापरीक्षण समेत सम्पन्न गरी सुझाउ समेतको प्रतिवेदन तयार गरिएको छ । लेखापरीक्षणबाट दिएका सुझाउहरूको कार्यान्वयन गर्ने दायित्व सम्बन्धित निकाय र कार्यालयको हुन्छ । व्यवस्थापन पक्षसँगको छलफल, अन्तरक्रियाबाट तयार गरिएका सुझाउहरूको कार्यान्वयनबाट निकायहरूको कार्यसम्पादनमा सकारात्मक प्रभाव पर्ने भएकोले दिइएका सुझाउलाई भविष्यको निमित्त सुधार गर्ने महत्वपूर्ण अवसरको रूपमा लिन सकेमा सरकारी क्रियाकलाप तथा सेवा प्रवाहमा थप सुधारको अपेक्षा गर्न सकिन्छ ।